

Abdushokhit POZILOV,
 Guliston davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti kafedrasini mudiri .p.f.f.d
 E-mail:pazilov1985@gmail.com
 Tel: (94) 162 3535

Nizomiy nomidagi TDPU, dotsenti f.f.d F.Ikromhonova taqrizi asosida

STAGES OF DEVELOPMENT OF LEXICAL COMPETENCE IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Annotation

This article presents the conclusions obtained as a result of the analysis of the concept of lexical competence and its components, as well as effective methods for carrying out cognitive activity based on a lexical unit occupying lexical competence. It is aimed at studying lexical skills, the ability and readiness of future foreign language teachers to understand a lexical item, apply goals and situations suitable for communicative thinking.

Key words: Competence, component, lexical, linguistic, linguocultural, linguistic phenomena, reflexive, communicative.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье представлены выводы, полученные в результате анализа понятия лексическая компетентность и ее компонентов, а также эффективных методов осуществления познавательной деятельности на основе лексической единицы, занимающей лексическую компетенцию. Она направлена на изучение лексических навыков, способности и готовности будущих учителей иностранного языка понимать лексическую единицу, применять цели и ситуации, подходящие для коммуникативного мышления.

Ключевые слова: Компетентность, компонент, лексический, лингвистический, лингвокультурный, языковые явления, рефлексивный, коммуникативный.

BO'LAJAK XORIJIY TIL O'QITUVCHILARIDA LEKSIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada leksik kompetensiya tushunchasi va uning komponentlarini tahlil qilish natijasidan olingan xulosalar va leksik kompetensiyani egallagan leksik birlik asosida va mos keluvchi kognitiv faoliyatini amalga oshirishda samarali usullar keltirilgan. Leksik birlikni tushunish, kommunikativ fikrlarga mos maqsad va vaziyatlarni qo'llash bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarida shakllangan leksik ko'nikma qobiliyati va tayyorgarligini o'rganish maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: Kompetensiya, component, leksik, lingvistik, lingvomadaniy, til hodisalari, refleksiv, kommunikativ

Kirish. Bo'lajak chet tili o'qituvchilarining xorijiy til kompetensiyalarini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida rivojlantirish, axborot ta'lim texnologiyalari orqali xorijiy til o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish, kompetentli yondashuv nuqtai nazaridan pedagoglarda xorijiy til ko'nikmalarining rivojlanish darajasini diagnostika qiluvchi texnologiyalarni ilmiy asoslangan holda takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Respublikamizda bo'lajak mutaxassislarining leksik xorijiy til kompetensiyalarini rivojlantirish/takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarga asoslangan malakali mutaxassislarni tayyorlash, xorijiy til o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida leksik kompetensiyasini rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratilib, oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi kengaytirilmoqda. "Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagog kadrlar zahirasini yaratish" ustuvor vazifa sifatida berildi [1].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitida o'qitishning ilg'or usullarini joriy etgan holda pedagoglarning xorijiy tillar bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini lingvodidaktik va psixolingvistik tamoyillarda ilmiy tadqiq etish dolzarblik kasb etadi.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kognitiv bilish faoliyatining mohiyati va leksikani o'rganishdagi strategiyalari haqida gap borar ekan, bu o'rinda ba'zi mulohazalarni ham qayd etish lozim, deb hisobladik. Biror nimani bilishga va tushunishga yordam beradigan yoki inson biror aniq xulosa yoki qarorga keladigan, fikrlab, mushohada qilib tushuniladigan kognitiv faoliyat tajribasi eslab qolishning oqilona texnikasidan ko'p marotaba foydalanishga sabab bo'ladi; shuningdek, og'zaki va retseptiv leksik mahoratni hamda o'rganilayotgan leksik birliklarni qayta tuzish va strukturalash bo'yicha shartlarni shakllantirishda kognitiv bilish jarayonlarni rivojlantirish, xususan, idrok, e'tibor, bilimlarni ifodalash qobiliyati, xotira, fikrlash va hokazo uchun muayyan sharoit yaratishni nazarda tutadi.

Xorijiy tilni o'qitishning zamonaviy maqsadi faqat til va nutq ko'nikmalarini shakllantirish bilan cheklanmagan. Kompetentlikka asoslangan yondashuv mazmun-mohiyatiga ko'ra, mazkur til uni o'rganuvchilar uchun o'quv-bilish maqsadining pragmatik tarkibiy qismini kengaytiradi.

Leksik kompetensiya lingvistik kompetensiyaning bir qismi sifatida quyidagi bir qator lisoniy vazifalarni o'z ichiga oladi: 1) tilning leksik tarkibini bilish, masalan, individual so'zlar kabi. 2) til birliklari, xususan, sinonimiya - antonimiya, moslik va boshqalar o'rtasidagi umumiy til kontekstida so'zning ma'nosini aniqlash. 3) matn bilan ishlashda so'z birliklaridan foydalanish qobiliyatini o'stirish; kommunikativ vazifani hisobga olgan holda jumlar tuzilishiga yordam berish. Shu boisdan ham, leksik kompetensiya fonetik va grammatik kompetensiyaning shakllanishi bilan bevosita chambarchas bog'liq bo'lgan, bir-biriga aloqador lisoniy hodisadir.

Leksik kompetensiyani shakllantirish soha talabalarining leksik ko'nikmalarini shakllantirishga bevosita bog'liqdir. Ayrim ishlarda leksik mahorat "leksik birlikni maqsadga muvofiq ravishda tanlab olish va uni boshqa birliklar bilan samarali nutqda (nutq va yozish) va avtomatlashtirilgan hislar va retseptiv nutqning (tinglash va o'qish) ma'no bilan bog'lash uchun avtomatlashtirilgan harakat", deb ta'riflanadi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon ta'limi va tadqiqot muassasalarida ta'limga pedagogik yondashuv, xususan, leksik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy jihatlari bilan N.Chomskiy, G.Chitem, M.Deniels, D.Begler, P.Bogards, A.Xant, B.Laufer, J.X.Xalstaynlar shug'ullanishgan. N.Asher P.Miera, S.Xazenberg, T.Burj, A.Bilgrami, D.Kruz D.Markoni leksik kompetensiyani takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar olib borishgan Leksik kompetensiya va uning shakllanish jarayoni ko'plab xorijlik olimlarning, xususan, P.Bogarads va B.Lauferlar, D.Begler va A.Hantlar, S.Hazenberg va J.H.Halstiinlar, shuningdek, mustaqil hamdo'stlik mamlakatlaridagi A.Shamov, A.E.Sizemina, A.A.Fetisova, va boshqalarning tadqiqotlarida muayyan darajada o'rganilgan, leksikaning kommunikativ aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati tahlil qilingan [2, 3, 4, 5, 6, 7].

Belorussiyalik N.E.Laptevanning dissertatsiyasida talabalarning chet tilida kompetentlikni shakllantirishda soʻz zahirasi hajmining roli, ushbu jarayonda leksika tizimligining yashirin tabiati, soʻzning koʻp jihatligi, uning maʼnoviy munosabatlarining koʻpligi, lingvomadaniy jamiyatning milliy oʻziga xosligini belgilovchi tildan tashqari faoliyat bilan bevosita bogʻliqligiga daxldor muammolar maxsus oʻrganilgan [8].

Baʼzi ilmiy manbalarda taʼkidlanishicha, leksika tushunchasida muayyan til boʻyligidagi soʻzlarning jamlanmasi va leksik birliklarni birlashtirish vazifasi boʻyicha ularga oʻxshash soʻzlar tushuniladi. Keyingisi barqaror soʻz birikmalari yoki predmet, hodisa, ularning belgilarini raqamlashtirishga qodir boshqa til birliklarini aks ettiradi. Masalan, das Wirtschaftssystem - “iqtisodiy qurilish”, aufeigene Fausthandel t-“irodasi bilan harakat qilish”, schwarzer Markt - “qora bozor” va h.k [9,10].

Tadqiqot metodologiyasi. Olib borilgan tadqiqotga asoslanib, quyidagicha taʼrif berishni lozim topdik: leksik kompetensiya - konkret faoliyatni amalga oshirishda zarur boʻlgan shaxsiyat xususiyatlari; shaxsning turli vazifalarni bajarish qobiliyati, yaʼni muammolarning hal qilish yoʻllarini bilish, tajriba va muayyan faoliyatda maqsadlarga erishish qobiliyatini oʻz ichiga olgan murakkab tarkibiy tuzilishga ega boʻlgan taʼlim tizimidir. Mazkur kompetensiya kommunikatsiyaning ajralmas qismi va lingvistik kompetensiyaning tarkibi boʻlib, uning shakllanishi yakunlangan jarayon sifatida davom etadi. Leksik kompetensiyaning shakllanish va rivojlantirish darajasi deganda, biz talabalarning xorijiy soʻzlarni oʻrganish bilan bogʻliq muammolarni hal qilish qobiliyatini tushunamiz, chunki ular egallagan bilimlar va tegishli koʻnikmalar asosida nutqda amaliy foydalanishadi. Tadqiqotni olib borish jarayonida xorijiy ilmiy-metodik adabiyotlardagi leksik kompetensiyaning tarkibiga kiruvchi xilma-xil komponentlar haqidagi fikr mulohazalarni sinchiklab oʻrganib, ularni umumlashtirdik: muayyan vazifasiga koʻra bir-biridan farqlashini aniqlab, quyidagi turlarini tavsiya etishni va qisqacha tavsiflashni lozim topdik:

1) leksik kompetensiyaning kognitiv komponenti. U leksik bilim bilan ifodalanadi. Leksik bilim-bu oʻrganilayotgan tildagi mavjud til hodisalari, tilning leksik qatlamlarini bilish tushuniladi;

2) leksik kompetensiyaning operatsion-faoliyat komponenti. Mazkur komponent oʻzaro aloqa vositasi sifatida kommunikativ tarkibning mazmunini etkazishga tayyor boʻlgan va unda tilning leksik meʼyorlariga muvofiq soʻzlarni etkazish qobiliyati va koʻnikmalari mavjudligini ifodalaydi;

3) leksik kompetensiyaning samarali-amaliy yoki protsessual komponenti soʻz ustida muayyan harakatlarni oʻz ichiga olgan soʻzni oʻzlashtirish strategiyasini oʻz ichiga oladi. Bu strategiyalar ikkinchi darajali tilshunoslik shaxsiyatining modelini, ona tili boʻlmagan va madaniyat tizimini oʻzlashtirish modelini aks ettiradi. Ushbu strategiyalar til vositalarini tanlash va toʻplash, til bazasini kengaytirish, oʻrganilayotgan tilni tartiblangan, shaxsiyatli tizimga toʻplash, uni doimiy ravishda oʻz tilidan foydalanib toʻldirish va yangilash; til va nutq tajribasidan iboratdir.

4) leksik kompetensiyaning ijtimoiy-madaniy komponenti. Bu komponent oʻz vazifasiga koʻra, soʻz birikmalari yoki leksik birliklarning madaniy xilma-xilligini bilish, rasmiy va norasmiy uslubning leksik namunalari ega boʻlishni nazarda tutadi.

5) leksik kompetensiyaning refleksiv komponenti. Bu komponent nutq amaliyotini taʼminlash, turli xil nutq aloqa holatlariga qoʻshilish va xilma xil lisoniy vazifalarni bajarish vositasi sifatida oʻrganilayotgan tilni qoʻllashni taʼminlaydigan maxsus-amaliy strategiyalarni oʻz ichiga oladi. Refleksiv komponent oʻz-oʻzini nazorat qilish bilan bogʻliq boʻlib, unda biz uning faoliyati va mustaqilligining namoyon boʻlishi bilan bogʻliq shaxsiyat sifatini nazarda tutamiz.

Tahlil va natijalar. Oliy taʼlim muassasasi “Filologik va nofilologik” talabalarida leksik kompetentlikni rivojlantirish va takomillashtirishga erishish uchun taʼlim jarayonida uning shakllanishining tegishli bosqichlari ketma-ketligini taʼminlash zarur. Taʼkidlash joizki, leksika ustida ishlayotganda talaba nafaqat oʻzining muayyan soʻz boʻylıklaridan toʻgʻri va situatsion foydalanishga tayyor boʻlishi kerak. Shu oʻrinda, xususan, uning muloqot davomida va mashqlar bajarish vaqtida, shuningdek, turli xildagi lugʻatlar bilan ishlash vaqtida ham bartaraf etilishi mumkin boʻlgan bilim egallashdagi muammolar bilan ishlashga tayyorlash zaruriyati tugʻiladi. Tadqiqot natijalari leksik kompetentlikni quyidagi toʻrtta mezonlari mavjudligini koʻrsatdi: a) aynan miqdoriy koʻrsatkich (size), yaʼni oʻzlashtirishi kerak boʻlgan soʻzlar va barqaror iboralar soni; b) har qanday til yoki nutqiy faoliyatni amalga oshirish uchun yetarlicha soʻz boʻyligiga ega boʻlish; v) oʻrganilgan materialdan muntazam foydalanish va bu jarayonni boshqarish; faol va passiv lugʻatlar oʻrtasidagi farqlarni bilish; g) zamonaviy texnikadan foydalangan holda bilimdagi taraqqiyotni tahlil qilish.

Qayd etish kerakki, ingliz tilini oʻrganish chogʻida talabalarda leksikani oʻrganish shu leksikani oʻzlashtirish kerak, degan dastlabki taassurot shakllanishi yoki ular soʻz boʻyligi muayyan soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishi va soʻzlarni qoʻllash koʻpincha muayyan leksik birlikdan foydalanishni talab qiladi, degan fikrga kelishlari mumkin. Shuning uchun ham talabalarning soʻz boʻyligini dastlabki bosqichidayoq toʻgʻri oʻzlashtirishga tayyorlash muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Talabalarning leksik kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirish jarayonida soʻzlarni yaxshi oʻzlashtirish, yaʼni maʼlum pedagogik tamoyillar asosida qurilishi lozim boʻlgan uzluksiz amaliyotini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bunda leksik kompetentlikni rivojlantirishga oid lingvistik mashqlar nafaqat retseptiv, balki produktiv rejada ham mavjud muloqotni amalga oshirish uchun xizmat qiluvchi leksik birliklarni yasashga qaratilganligi maqsad qilib olinadi

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari boʻlajak xorijiy til oʻqituvchilarining leksik kompetensiyalari tarkibi xilma-xilligini, har biri oʻziga xos va bir-birini takrorlamaydigan lisoniy xususiyatlarga egaligini, ularning alohida shakllanish bosqichlari, darajalari, modeli, vosita va usullari mavjudligini tasdiqladi. 2. Leksik kompetensiyaga quyidagicha taʼrif berish maqsadga muvofiq: “bir qator kommunikatsiya uchun zarur bilim, koʻnikma va malaka majmuiga ega boʻlgan leksik kompetentlar; konkret faoliyatni amalga oshirishda zarur boʻlgan shaxsiyat xususiyatlariga; shaxsning turli vazifalarni bajarish tizimidir”. 3. Tadqiqot davomida leksik kompetensiyaning chet til leksik tarkibini bilish; til birliklari oʻrtasidagi umumiy til kontekstida soʻzning maʼnosini aniqlash; matn bilan ishlashda soʻz birikmalaridan foydalanish qobiliyatini oʻstirish; kommunikativ vazifani hisobga olgan holda jumlar tuzishga yordam berish kabi vazifalarni oʻz ichiga olganligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”gi farmoni. PF-4947-son. 2017 yil 7 fevral. –www.lex.uz.)
2. Bogaards, Paul and Batia Laufer (eds.): Vocabulary in a Second Language. Selection, acquisition, and testing. 2004. xiv, 230 pp. 119. Булаченко О.А. Характеристики компетентности специалиста // Проф. Образование. – 2005. - №4. – С.21.
3. Hutmacher W. Key competencies for Europe // Report of the Symposium. Berne, Switzerland, 27-30 march 1996. Council for Cultural Cooperation (CDCC) // Secondary Education for Europe. Strasbourg. - 1997.
4. Сиземина А. Е. Методика развития лингвистической компетенции студентов лингвистического вуза на основе формирования мотивационной базы обучающихся: автореф. дис. .канд. пед. наук. - Новгород, 2009. – 84 с.
5. Шапов А.Н. Формирование лексической компетенции как основополагающая сел в обучении иностранному языку //

- Языки и культуры народов мира в лингводидактической парадигме: Лемпертовские чтения - IX: сб. ст. по матер. меж- дунар. науч.-метод. симпозиума, 30-31 мая 2007 г. / Пятигор. гос. лингв. ун-т; Пятигорск, 2007. – С. 386-391.
6. Фетисова А.А. Методика управления фактором произвольности в процессе развития иноязычной лексической компетенции студентов: 1 курс, языковой педагогический вуз :дис. ... канд. пед. наук: – Москва, 2010. – 186 с.
 7. Laufer B. 1990. “‘Sequence’ and ‘order’ in the development of L2 lexis: Some evidence from lexical confusions”. *Applied Linguistics* 11: 281–296 г.
 8. Стародубсева О.Г. Лексическая компетенция как языковая основа профессионально-коммуникативной компетенции студентов неязыкового вуза – Бюллетен сибирской медицины, 2013. том12, 3, – С. 127–131.
 9. Жемшенкова С.А. Основные подходы к трактовке понятие «Компетенция», «Компетентность» зарубежом и их содержательное наполнение. Вестник ТГПУ. 2011. 13(115). – С. 243
 10. Sommer P., Brown I., Reducing Systemic Cybersecurity Risk 2011 - 6